

K PODÍLU VOJENSKÉ SPRÁVY NA REPATRIACI ČECHŮ A SLOVÁKŮ Z RUSKA PO PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLCE

JAROSLAV VACULÍK

Besides the Ministry of Social Welfare, which was the main organizer of repatriation and re-emigration, also the Ministry of National Defense and the Department of Military, which were responsible for the repatriation of tens of thousands of prisoners from the former Austro-Hungarian army and especially the members of Czechoslovak legions, played an important role.

Key words: military administration; repatriation; Czechs and Slovaks; Russia; after the First World War.

Repatriace Čechů a Slováků nacházejících se po skončení první světové války na území Ruska – příslušníků československých legií, zajatců z bývalé rakousko-uherské armády a předválečných starousedlíků nebyla až do počátku 21. století předmětem soustředěného zájmu české historiografie. Teprve v roce 2014 vyšla v rámci projektu GAČR č. 410/12/0142 naše monografie *Reemigrace a repatriace Čechů a Slováků po první světové válce*.¹ Při příležitosti 22. mezinárodního kongresu historických věd byla publikována v rámci kolektivní monografie Historického ústavu AV ČR naše studie *Re-emigration of the Czechs and Slovaks after World War I and World War II*.² Naše studie zabývající se reemigrací a repatriací v Rusku byly publikovány nejen na stránkách tohoto časopisu,³ ale i v Rusku.⁴ Cílem následující stati je, na základě materiálů Vojenského ústředního archivu – Vojenského historického archivu, přiblížit podíl vojenské správy na organizaci repatriace z Ruska. Ministerstva národní obrany (MNO) a vojenství zodpovídala vedle ministerstva sociální péče (MSP) především za repatriaci vojenských osob, tj. legionářů a zajatců.

Podle MNO byla repatriace právem každého československého příslušníka, tj. osob, které měly domovské právo v Čechách, na Moravě, ve Slezsku, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi. Každý repatriant měl uvést domovskou obec v ČSR, národnost, místo pobytu v Rusku a zdravotní stav. Rusko bylo rozděleno do tří repatričních obvodů, a to jižní Rusko a Kavkaz ovládané Dobrovolnickou armádou gen. Antona Děnikina, vnitřní Rusko a Ukrajinu kontrolované bolševiky a Sibiř. Z prvního obvodu byli krajané odesíláni do Novorossijska a odtud dopravováni lodí do rumunské Galace a přes Balkán do ČSR. Repatriční stanice byly zřízeny v Rostově na Donu, Jekatěrinodaru (dnes Krasnodar) a Novorossijsku a podléhaly vojenskému zmocněnci v Cařihradu. Repatriaci napomáhali také vojenští zmocněnci v Bukurešti, Niši, Bělehradě a Záhřebě.

¹ Brno: MU, 2014.

² In Zudová-Lešková et alii: *Resettlement and Extermination of the Populations*. Prague 2015, s. 445–470.

³ Např. *K reemigraci a repatriaci Čechů a Slováků ze Spojených států a Ruska po Velké válce*. In: Sborník prací PdF MU – řada společenských věd, 27/2013/2, s. 65–74.

⁴ *Repatriacija češskich i slovackich vojnoplennych iz Rossii v načale 1920-ch gg*. In: Slavjanskij sbornik, vyp. 13, 2015, s. 26–33; *O repatriacii čechoslovackich legionov iz Rossii*. In: Pervaja mirovaja vojna v istorii Rossii. Saratov: Saratovskij sociálno-ekonomičeskij institut, 2015, s. 31–37; *O repatriacii čechov i slovakov iz Rossii posle Velikoj vojny*. In: Rossija – SSSR – RF v uslovijach reform i revolucij XX–XXI vv. Saratov: Saratovskij gosudarstvennyj universitet, 2016, s. 139–145; *Reemigracija ukrajinskich čechov na istoričeskiju rodinu posle Pervoj mirovoj vojny*. In: Slavjanskij sbornik, vyp. 15, 2017, s. 3–11.

Repatriaci z druhého obvodu zajišťovaly československé mise v Moskvě a Charkově. Repatrianti byli odesíláni přes Halič do karanténních stanic v Pardubicích a Hranicích. Ze III. repatričního obvodu se vraceli společně s příslušníky legií.⁵

Od ledna 1919 probíhala evakuace příslušníků legií a občanů ČSR přes Vladivostok, a to nejprve péčí Evakuační komise československého vojska a od července 1919 Evakuačního úřadu československého vojska na Rusi (EÚ), který byl zřízen nařízením náčelníka vojenské správy ministerstva vojenství. V tomto úřadu se soustřeďovaly všechny akce týkající se převozu vojska a vojenského materiálu z Ruska do ČSR. Pečoval o dočasné ubytování vojsk ve Vladivostoku a na Dálném východě, staral se o dokumenty evakuovaných a zaopatření repatriantů všemi potřebami včetně lékařské péče. V čele EÚ stál náčelník evakuace (načevak), podřízený vrchnímu veliteli československých vojsk gen. Maurice Janinovi. EÚ úřadoval ve Vladivostoku do září 1920, část personálu zůstala až do listopadu 1920, kdy odjel poslední transport.⁶ Evakuační úřad Čechovojsk (zkratkové slovo používané pro československé legie) tvořila oddělení zdravotní, evidenční, ubytovací, hospodářské a nalodovací. Při příjezdu evakuovaných ze západu Sibíře evidenční důstojník zkontroloval dokumenty, zdravotní důstojník zdravotní stav, ubytovací důstojník ubikace a hospodářský důstojník jejich zaopatření. Při příjezdu lodi nalodovací důstojník opatřil vše potřebné a byl velitelem transportu nápomocen při nalodování. Evakuovaní byli v pravomoci velitele Dálného východu, ve Vladivostoku velitele posádky, na lodi velitele transportu. Evakuační úřad žádné přímé rozkazy nevydával, pouze návrhy příslušným vojenským a politickým úřadům. Náčelníkem evakuace byl plukovník zdravotní služby dr. Raše.⁷

Před zahájením repatriace vydal Evakuační úřad Všeobecná pravidla pro plavbu na moři, ve kterých varoval, že „od přílišného jídla a požívání alkoholu dostává se sluneční úpal“.⁸ Zakazoval pít nepřevařené vody a doporučoval konzumaci čerstvého masa, ovoce a zeleniny. Čerstvé potraviny, sladká voda a léky mohly být pořízeny v přístavech, kde lodi zastavovaly pro doplnění zásob uhlí. Na dodržování Pravidel pro evakuaci příslušníků československého vojska, jejich rodin a občanů ČSR ze Sibíře do vlasti měli dohlížet evakuační důstojníci. Za občany ČSR byli považováni jak kolonisté, kteří měli domovské právo v některé obci ČSR, tak zajatci z bývalé rakousko-uherské armády, kteří nevstoupili do svazku československých vojsk a podepsali prohlášení o československém občanství.⁹ Repatriovaným vojákům bylo uloženo, aby se každý večer koupali, ráno a večer měli být nějakou dobu naří, „aby i kůže vyvětrala“.¹⁰ Denně si měli mýt vlasy a 2× denně čistit zuby. Ranní příprava měla trvat 21 minut, z toho čtyři minuty holení, šest minut mytí, jednu minutu čištění zubů, dvě minuty úprava nehtů, dvě minuty česání vlasů a šest minut oblékání.

Vzhledem k tomu, že všechny kasárny ve Vladivostoku byly obsazeny Spojenci, bylo nutno vyhledat ubikace na periferii města. Velká vzdálenost od města ztěžovala dopravu potravin a topiva. Bylo upraveno deset kasárenských budov na Ruském ostrově, zařízení koupelny, pekárny, prádelny, řemeslnické dílny, garáže a stáje. Na základě instrukce ministra vojenství M. R. Štefánika byla vytvořena komise pro zkoumání dokumentů civilních evakuovaných. Komise zasedala ve dnech 18. a 20. června 1919. Někteří neměli dokumenty ani nepodalí nutně vysvětlení.¹¹

⁵ Národní archiv (dále jen NA), f. MŠANO Ministerstvo školství a národní osvěty, k. 582, dopis MNO předsednictvu prezidentské rady PMR 25. 7. 1919.

⁶ Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (dále jen VHA), fond Evakuační úřad, k. 4.

⁷ Tamtéž, dopis Evakuačního úřadu Veliteli československého vojska na Dálném východě z 15. 7. 1919.

⁸ Tamtéž.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Tamtéž, Provizorní nařízení a informační poznámky pro evakuační důstojníky.

¹¹ Tamtéž, k. 1, komise pro zkoumání dokumentů civilních evakuovaných.

Evakuaci československého vojska a občanů ČSR z Vladivostoku do vlasti měly na starosti: Hospodářská komise, Evakuační úřad, konzulární představitel československé vlády a velitel posádky ve Vladivostoku. Hospodářská komise obstarávala lodě, Evakuační úřad vedl evidenci, konzulární představitel určoval k evakuaci občany ČSR a velitel posádky určoval k transportu důstojníky a vojáky. Zástupce Hospodářské komise oznamoval najmutí lodi hned po podepsání kontraktu konzulárním představiteli ve Vladivostoku, náčelníkovi evakuace a veliteli posádky. Na loď se odebrala komise složená ze zástupců konzulárního zastupitelství, velitele posádky, Evakuačního úřadu a velitele transportu, která ji prohlédla a určila způsob a čas vylovení nákladu, nalodění a umístění lodi, zásob a nákladu. Potom převzal loď do své pravomoci velitel transportu. Každý repatriant při vstupu na loď obdržel příkaz od Evakuačního úřadu a po dobu plavby byl podřízen veliteli transportu.¹²

Již 4. ledna 1919 vyslalo MNO do jižního Ruska a na Kavkaz ing. Josefa Šroma, který strávil čtyři roky v ruském zajetí a tudíž znal zdejší poměry, aby organizoval a usnadňoval návrat českých a slovenských zajatců z řad bývalé rakousko-uherské armády. Jeho první zastávkou byla Oděsa, kde existoval československý spolek, který vystavoval krajanům francouzsko-ruské legimitace, které potvrzovaly jejich českou národnost a nahrazovaly pasy pro vstup do Rumunska. Ing. Šrom také zajistil v Oděse dům, kde mohli projíždějící Čechoslováci přespát.¹³ V Oděse byla v té době při úřadu zástupce ČSR zřízena československá evakuační komise, která pracovala za součinnosti tamního československého spolku. Velitelství Dobrovolnické armády gen. Děnikina dalo Čechům k dispozici místnosti ve městě a letní vily na předměstí. Češi dostávali také omezené množství potravin, oblečení a prádla. Československé evakuační komisi pomáhal československý odbor likvidační komise bývalého Rakousko-Uherska v Oděse. Pomohl také Komitét občanů ČSR v Kyjevě, který uprchl před bolševiky do Oděsy. Poté co francouzská poslanecká sněmovna na jaře 1919 odhlasovala, že se Francie nebude vměšovat do ruských záležitostí, dali bolševici ultimátum, aby do deseti dnů byla vyklizena Oděsa. Stávka bolševiků ale znemožnila vypravení dvou vlaků, které měly evakuovat tamní Čechy.¹⁴

Z řad bývalých rakousko-uherských zajatců české národnosti vznikaly i dobrovolnické vojenské družiny, které se nepřipojily ani k rudogvardějcům, ani k československým legiím. Po odchodu legií z Kyjeva zde vznikla Dněprovská družina v počtu 250–300 mužů, která za vlády hetmana Skoropadského měla za úkol střežit cizí konzuláty.¹⁵

Útěk Čechů z Kyjeva před bolševiky narážel na velké problémy, které způsobovaly poměry na hranicích. František Stříbrný (bratr ministra) hlásil 11. března 1919 MNO, že např. Poláci Čechy přes hranice nepouštějí.¹⁶ Proto navrhl cestu přes Bandery v Rumunsku. Ale francouzský velitel na hranicích je instradoval do Oděsy. Zdejší francouzský velitel nabídl Dněprovské družině začlenění do francouzských služeb, což velitel Družiny kpt. Holásek odmítl. Družina byla poslána zpět na rumunskou hranici, ale za čtyři dny se vrátila. Francouzský velitel nařídil její odzbrojení.

Podle zprávy MNO presidiu ministerské rady z 20. června 1919 informace o postupu repatriace zajatců z Ruska zněly zofale. Ministerstvo uvádělo, že naděje na rychlou evakuaci je malá a je nezbytná pomoc dalších zainteresovaných států.¹⁷ Problémem bylo také určení správné trasy repatriace do ČSR. Tak francouzské ministerstvo zahraničí zastávalo názor, že by doprava přes Balkán způsobila neobyčejné výlohy a obtíže a doporučovalo cestu přes Terst.¹⁸

¹² Tamtéž, dopis Důvěrníka čs. vlády z 15. 10. 1919.

¹³ VHA, f. MNO – presidium 1921–1923, k. 62, i. č. 2296, čj. 7/161, zpráva z 10. 4. 1919.

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ Tamtéž, k. 153, i. č. 3131, čj. 6010, MNO 21. 3. 1919.

¹⁶ Tamtéž, k. 55, i. č. 2290, čj. 7/2.

¹⁷ Tamtéž, k. 85, i. č. 2639, čj. 43/6.

¹⁸ Tamtéž, k. 55, i. č. 2290, čj. 7/2, dr. Beneš dr. Štěpánkovi 9. 7. 1919.

Aktivně vystupovali také Češi v Tiflisu (nyní Tbilisi), kteří založili v listopadu 1918 Československou národní jednotu, která byla uznána gruzínskou vládou. Předsedou byl Jaroslav Svatoš, který v Tiflisu působil jako ředitel gymnázia. Jednota měla celkem padesát členů.¹⁹

Vojenský zplnomocněnec ČSR pro jižní Rusko v Taganrogu Jaroslav Novák ve své zprávě MNO z října 1919 vychvaloval neobyčejné úspěchy Dobrovolnické armády, která dobyla Kyjev a táhla na Moskvu. Zároveň upozorňoval na vojenské přípravy Azerbajdžánu a Gruzie proti Dobrovolnické armádě.²⁰

Zpráva o repatriaci z Donské a Kubáňské oblasti a severního Kavkazu z roku 1919 upozorňuje, že se po severním Kavkazu rozšířila epidemie skvrnitého tyfu. Z 300 českých zajatců jich 128 onemocnělo. Generál Děnikin slíbil veškerou možnou pomoc a nařídil dodat potřebný materiál, jako potraviny, prádlo a oděv. Nařídil připravit místnosti pro 350 lidí a lékařskou pomoc, na což věnoval 15 tis. rublů. Stejný postup zaujala i Kubáňská kozácká vláda v čele s atamanem Filomonovem. Také Donská kozácká vláda podpořila činnost československé komise pro repatriaci zajatců v Rostově.²¹

Po obsazení Oděsy bolševiky se zhroutila československá repatriční organizace, která předtím dobře fungovala. V černomořské oblasti zůstalo 15–30 tisíc československých příslušníků a další postup nebyl jasný. Doprava přes Polsko byla vyloučena vzhledem k napjatým vztahům. Vláda Království SHS byla rozhodnuta české zajatce, kteří pojedou přes její území, vojensky organizovat. Na poradě v MNO bylo konstatováno, že v bolševickém Rusku „českoslovenští příslušníci jsou zruinováni tělesně a úplně demoralizováni“.²²

V Turkestánu byli váleční zajatci bolševiky prohlášeni za sovětské občany, propuštěni ze zajateckých táborů a přinuceni žít se vlastní prací. Z celkového počtu 30 000 zdejších zajatců asi 7000 mužů příslušelo do ČSR. Představitel Turkestánské ASSR Ruské federace si nepřáli odchod Čechoslováků, neboť „kdo bude potom u nás pracovat“.²³

Češi v Turkestánu pracovali jako zodpovědní úředníci zestátněných statků, vedoucí stavebních prací, horní inženýři, profesori či učitelé tělesné výchovy. Češi uspořádali cvičení ruského Sokola za účasti 500 cvičenců ruské, kyrgizské a dalších národností Turkestánu, hrála i česká hudba. Naproti tomu bolševické noviny Turkestanskije Izvestija psaly o „českých imperialistických psech“. Z devíti milionů obyvatel Turkestánu byly tři miliony Kyrgizů, Rusů jen 5 %. Kyrgizové byli kočovným národem, na jihu Turkestánu se Tadžici a Turkmeni živili zemědělstvím a chovem dobytka.

Zprávu o stavu repatriace z jihozápadního Ruska podala 24. ledna 1920 MNO Československá vojenská mise v Cařihradě. Ze čtyř dosavadních repatričních stanic Novorossijsk, Rostov, Oděsa a Kyjev existovala jen stanice v Novorossijsku, ostatní byly již evakuovány a personál shromážděn v Novorossijsku.²⁴

Dne 12. října 1921 podali poslanci Modráček, David a druhové interpelaci ministerstvu zahraničí o bezdůvodném surovém věznění a zadržování československých příslušníků v Rusku: „V Rusku je ještě mnoho set našich příslušníků, kteří by se rádi do osvobozené republiky vrátili, ale příkazy sovětské vlády a ústředního vedení československé komunistické strany v Rusku jim tento návrat nejen znemožňují, ohrožují také jejich osobní svobodu a zdraví“.²⁵ Na tuto inter-

¹⁹ Tamtéž, k. 134, i. č. 2940, čj. 3001, 17. 12. 1919.

²⁰ Tamtéž, k. 85, i. č. 2638, čj. 43/6, 23. 10. 1990

²¹ Tamtéž, k. 59, i. č. 2290, čj. 7/2.

²² Tamtéž, k. 55, i. č. 2280, čj. 7/2, porada MNO.

²³ Tamtéž, k. 55, i. č. 2290, čj. 7/2, ing. A. Roháček mjr. Houskovi 22. 1. 1920

²⁴ Tamtéž, k. 250, i. č. 4000, čj. 15 676, mise Cařihrad MNO 24. 1. 1920

²⁵ Tamtéž, k. 21, i. č. 1124, čj. 16.

pelaci reagovalo MNO s tím, že repatriční mise v Moskvě vrátila do vlasti 25 000 občanů. Ve vazbě se nacházelo jen 29 Čechoslováků, z toho 13 maďarské národnosti. MNO připomnělo, že „nedostatek potřebné váhy vyplývá z neúčinnosti vzájemných mezistátních vztahů. Smlouva repatriční dodnes uzavřena není“.²⁶

V lednu 1922 provedlo MNO komisionální vyšetřovací poradu v karanténě v Pardubicích, kde bylo deset baráků, ve kterých byli umístěni repatrianti z Ruska. Především šlo o bývalé zajatce a starousedlíky, kteří přišli transporty z Terstu nebo Děčína. Po dvanáctidenním pozorování byli zajatci odesláni k poslednímu vojenskému tělesu a ostatní osoby do domovského okresu.²⁷

Na návrh ministra Beneše uvolnilo Národní shromáždění částku 15 mil. Kč na výpomoc československým příslušníkům žijícím v Rusku a na Ukrajině pro rok 1922. Z důvodové zprávy vyplývalo, že „hladová vlna od východu přibližuje se k oněm krajinám, kde naše osady se nacházejí, ba některé z nich, například Čechohrad v Melitopolském újezdě Chersonské gubernie již zalila.“²⁸ Dále uváděla, že „hromadné stěhování bylo by velkou škodou národohospodářskou pro náš stát. ... Vláda by musela pečovat o velké množství lidí, kteří zde nenajdou patřičné zaměstnání a výživu. ... Aby tito kolonisté byli zachováni na svých místech, kde pracovali před válkou.“²⁹

Také MSP se stavělo proti repatriaci krajanů z Vladivostoku, neboť „ještě by se zvětšil počet nezaměstnaných u nás, nehledě ani na velké výdaje s organizací spojených“.³⁰ Ministerstvo zahraničí dokonce vyjednávalo se sovětskou vládou o přidělení pozemků na Sibiři „kam by bylo možno naše krajané převézt a dáti jim možnost výdělečně se uchytiti“.³¹

Československá vláda prostřednictvím svého stálého meziministerského výboru pro československou pomoc Rusku poskytovala pomoc československým kolonistům v Kyjevě, Charkově a Melitopolu. Jen v šestém transportu šlo o deset vagonů pomoci.³²

Lze konstatovat, že československá vojenská správa sehrála po skončení první světové války nezastupitelnou úlohu nejen při repatriaci příslušníků legií, ale i zajatců z bývalé rakousko-uherské armády a krajanů, kteří žili v Rusku již před válkou.

(S podporou projektu GAČR č. 410/12/0142.)

prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc.
Katedra historie
Pedagogická fakulta MU
Poříčí 9
603 00 Brno
Česká republika
e-mail: vaculik@ped.muni.cz

²⁶ Tamtéž, čj. 12, MNO 12. 10. 1921.

²⁷ Tamtéž, k. 250, i. č. 4000, čj. 15676, protokol ze 4. 1. 1922.

²⁸ Tamtéž, k. 30, i. č. 1735, čj. 31, 15. 4. 1922.

²⁹ Tamtéž.

³⁰ Tamtéž, dopis MSP PMR 10. 4. 1923.

³¹ Tamtéž.

³² Tamtéž, k. 127, i. č. 2895, čj. 1992/12, zpráva za rok 1922.